

NAŠA DEDIŠČINA

Občasnik Kulturnega kluba Liberius Cerklje, št. 2

Besedila spisal Blaž Močnik

Cerklje na Gorenjskem, september 2017

Občina Cerklje na Gorenjskem je v okviru projekta Branju prijazna občina podprla prireditev Voda v literaturi in izid te publikacije.

Kolofon

Zbirka: Naša dediščina, št. 2

Avtor besedila, fotografij in ilustracij: Blaž Močnik

Oblikovanje: Blaž Močnik

Jezikovni pregled: Daniela Močnik, prof.

Izdal in založil: Kulturni klub Liberius Cerklje,

zanj predsednica Daniela Močnik, prof.

Tisk: DNK, d. o. o., Cerklje

Naklada: 50 izvodov

Cena: brezplačno

Cerklje na Gorenjskem, september 2017

KAZALO

UVOD	4
CERKLJANSKA REKA	5
O TREH KAMNIH IN ŠE ČEM	
KRATKA ZGODOVINA KRSTA, KRSTIŠČ IN KRSTILNIKOV NA	
CERKLJANSKEM KOT PRIČAH PRETEKLOSTI NAŠE SKUPNOSTI ..	15
Simboli	15
Emona in Karnij, krst s potopom v bazenu	15
Brnik, krst s potopom v Reki	17
Šmartno, predromanski krstilnik?	20
Cerklje, gotski krstilnik	23
Cerklje, baročni krstilnik	26
Šenturška Gora in Velesovo	28
ZNAMENJA	29
Pojem, definicija	29
Predzgodbe	31
Tipi znamenj in primeri s Cerkljanskega	35
Umeščanje v prostor	41
Pozgodbe	43

UVOD

Ob izidu zbornika Naša dediščina leta 2014 je bilo zamišljeno, da gre za prvo številko občasnika in da ji bodo sledile naslednje. Po daljšem zatišju je pred vami 2. številka glasila, ki ga izdaja Kulturni klub Liberius Cerklje, kadar pač tako nanese. Tokrat se je pokazala lepa priložnost ob pripravah na prireditev našega kluba z naslovom Voda v literaturi, ki jo pripravljamo 29. 9. 2017 ob Dnevih evropske kulturne dediščine 2017, katerih rdeča nit je voda. V tej številki so objavljena tri priložnostna besedila, ki so nastala v septembru 2017, in sicer zato, da ne bodo obležala v predalu, kot obleži marsikaj, ker cerkljanoslovje pač nima mesta, kjer bi se objavljali tehtni prispevki s tega področja. Naj ostanejo vsaj ta tri besedila v nekaj izvodih za tiste, ki jih bodo obravnavane teme zanimale v prihodnje.

Prvo besedilo *Cerkljanska Reka* je nastalo na prošnjo predsednika Kulturnega društva Ignacija Borštnika in naj bi bilo prebrano na prireditvi En kovač kuje 22. 9. 2017. Za pisno objavo je močno razširjeno. Tema drugega besedila *O treh kamnih in še čem*, v katerem pišem predvsem o krstilnikih v cerkljanski fari, se je izluščila ob snovanju e-knjige *Cerkve v župniji Cerklje*, ki je letos nastala na pobudo cerkljanskega župnika in katere izid pričakujemo v kratkem. Tretje besedilo *Znamenja*, je nastalo kot predavanje na prošnjo Društva likovnikov Cerklje ob odprtju slikarske razstave z naslovom Kapelice in znamenja v občini Cerklje 21. 9. 2017 v Domu Taber v Šmartnu. Za pisno objavo je besedilo deloma razširjeno.

Za nobeno od obravnavanih tem se še zdaleč ne more zapisati, da je obdelana do konca, a v tem trenutku je zapisanega pač toliko, kolikor je pred vami, spoštovani bralci. Morda bo čas prinesel kaj obširnejšega.

Blaž Močnik

CERKLJANSKA REKA

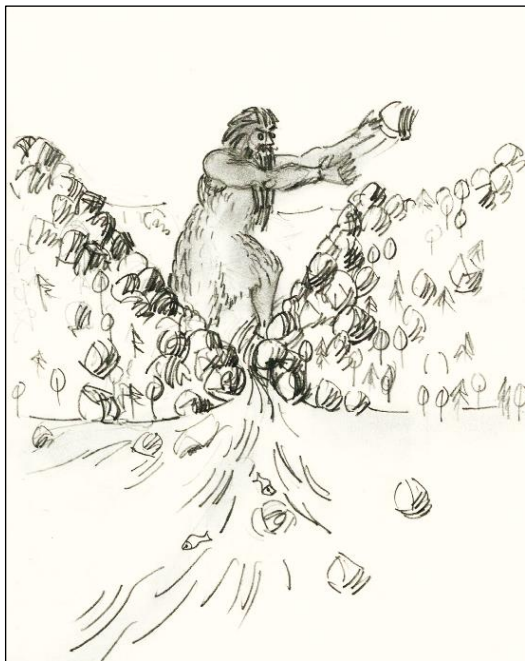
Tole je zgodba o potoku, imenovanem Reka, ki teče pod parkiriščem, imenovanim trg, godi pa se v vasi, imenovani najlepše manjše mesto.

Skozi geološka obdobja, katerih dolgosti si skozi oči vsakdana niti ne moremo predstavljati, so dežne kapljice, združujoče se med seboj v vodice in potočke z erozijo do sedanje oblike, preoblikovale krvavško pogorje, ki je povirje našega potoka. Pri tem so izdolble globok *Reška graban* oz. dolino s strmimi pobočji in gradivo prenesle proti jugu v plani svet Cerkljanskega polja ter ga razprostrle v vršaj. Pri tem je potok, izoblikujoč slednjega in tekoč po njem, neštetokrat spremenil potek svojega teka vse do Strmola, kjer se je srečal z vršajem Kokre, do Pšate, kjer je trčil v Tunjiško gričevje in do Brnika. Zadnji, na površju razberljivi naravni strugi, ležita vzhodno od sedanje. Ena se lahko sledi nekako od dvorjanske cerkve preko *Grobel* in vzhodno od Cerkelj, druga pa leži južno od Grada in se izteče *par Studenca* oziroma izviru nekdanje *Polišce*, ki sedaj komaj še da občasno kaj vode od sebe.

Ustje doline Reke z Dvorjami in Gradom vrh vršaja

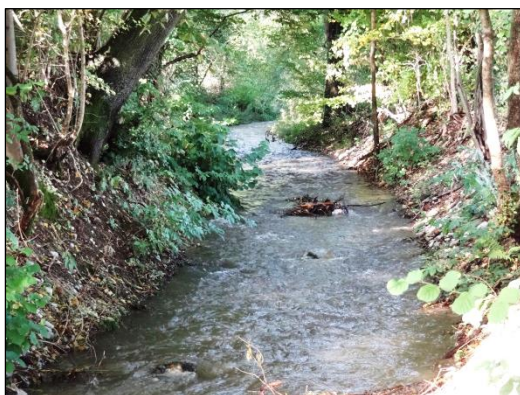
Izročilo pa nam ta suhoparna dejstva naslika nekoliko drugače. Na Davovcu je živel divji mož, ki se je želel poročiti z dekletom, živečim v vasi više v hribih, a so jo vaščani pred njim skrili. Od silne jeze je prišedši domov razmetal skalovje na vse strani in tako je nastala dolina Reka. Ta se imenuje enako kot po njej tekoč potok. Drugo izročilo pravi, da je nekoč pri Dobravi v svojem gradu živel Ajd, ki so ga ubili psoglavci. Njegovi hčeri sta zbežali na visoko goro in tam neutolažljivo jokali krvave solze. Iz njih je nastal potok, ki ga danes imenujemo Reka, gora pa je dobila ime Krvavec. Izročilo govori tudi o veliki povodnji, ki je prihrumela iz doline Reke, poplavlila vrhnji del vršaja in na njive nanosila veliko količino materiala. Kamenje so zložili v kupe, kar je predelu južno od Grada dalo ime *Groble*, kasneje pa so ga večino porabili za zidavo cerkljanske cerkve.

Divji mož razmeče Reko

Dolina (ali potok?) se prvič imenuje okrog leta 1300, ko je bil *Nix muelner in der Rýek*, se pravi Miklavž mlinar v Reki, podložnik brniškega županstva v kamniškem gospostvu.

Od sedanjih strug Reke je najstarejša *Mlinšca*, katere strugo so najverjetneje izkopali nekako na prelomu med prvim in drugim tisočletjem, ko se je po madžarskih upadih na novo urejalo življenje naših prednikov. Potegnili so jo od ustja doline Reke, tik od Kozjega brega pa do vasi Trnovlje, v sedanjem južnem delu Cerklj ter še južneje proti Brniku. Ob njej so do meje brniškega sveta, zaradi ustreznega strmca na vršaju Reke, v ravni vrsti in na enakomernih razdaljah že takoj zgradili kar sedem mlinov, kasneje pa so se jim pridružili še trije. Približno sočasno so v bližini potoka, na starem kultnem mestu, zgradili župnijsko cerkev, od katere severno so postavili *Vas cerkve sv. Marije*, danes imenovano Cerklje. Prve kmetije v njej so bile *Roženova*, *Lukežova* (sedaj Hribarjeva hiša), *Boštankova* in *Benkova*.

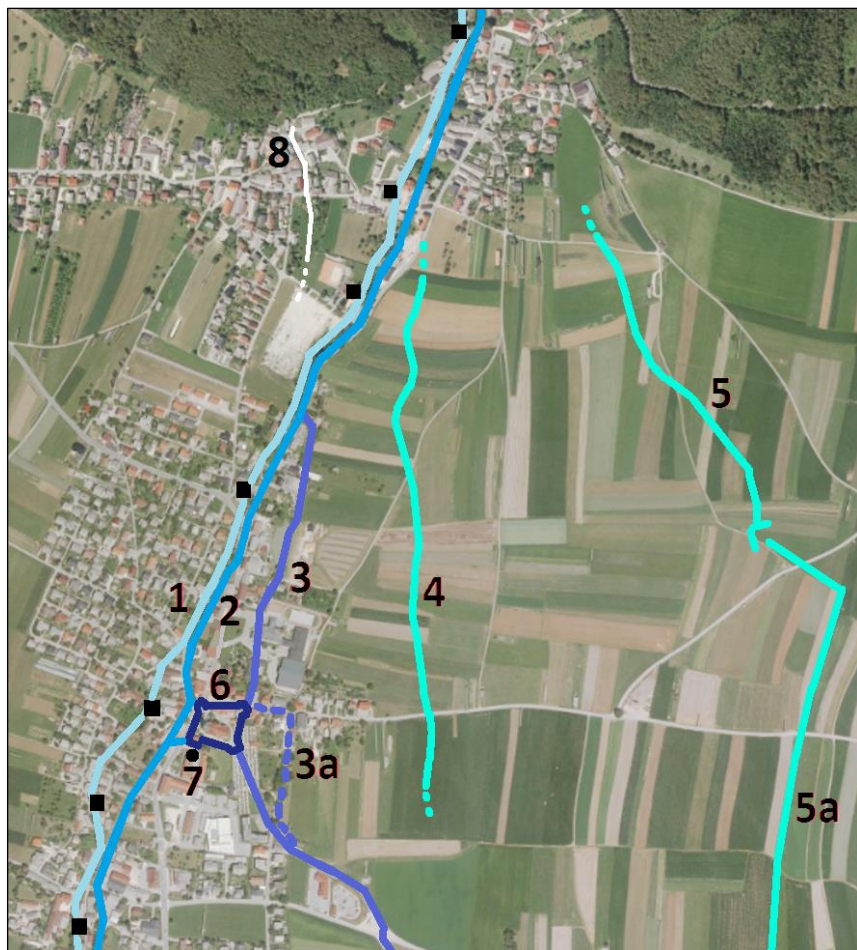

Struga *Ta globokga grabna* v Cerkljah in na Vovkah

Če so mitološki psoglavci po izročilu krivi za nastanek Reke, so njihovi resnični nasledniki razbojniški Turki povzročili nadaljevanje naše zgodbe. Ko so 1471 prvič razgrajali po naših krajih, so oplenili in požgali velesovski samostan in najbrž še marsikaj v njegovi okolici. Tedanjcem ni preostalo drugega, kot da se sami zavarujejo pred neželenimi obiski, zato so zgradili nad Velesovim grad Frauenstein, malce vzhodneje grad Strmol, verjetno na Flegariji in ob Glinjah lesena tabora, v Cerkljah pa protiturški taborski kompleks. Okrog njega so speljali obrambni jarek. A tak jarek brez vode ni kaj prida vreden. Zato in zaradi tedaj nastopajočih sprememb v tehnologiji mlinov ter za odvajanje viškov vode so ob *Mlinšci* potegnili še en kanal, ki mu danes rečemo *Ta globok graban*. Ta je v bližino tabora pripeljal vodo iz Reke, da je obrambni jarek lahko postal učinkovitejše obrambno sredstvo. Kasneje so za odvajanje viškov vode iz potoka, vzhodno od obeh kanalov zgradili še tretjega, ki mu rečemo *Ta suh graban*, saj je po njem tekla voda le ob večjih povodnjih. Od *Ta globokga grabna* se je odcepil severno od Cerkelj in preko polja viške vode usmeril čez *Boštankovo* dvorišče naravnost v vzhodni del obrambnega jarka. Od tam se je mimo *farovške lipe* preko polja usmeril proti Zalogu, kjer se je voda v obliki jezera izlila iz kanala.

Zelena zavesa brez listja ob Reki med Dvorjami in Cerkljami

Nekdanje stanje voda na vršaju Reke (kvadratki na *Mlinšci* so mlini):

1 *Mlinšca*

2 *Ta globok graban*

3 *Ta suh graban*

3a prestavljen *Ta suh graban*

4 in 5 verjetni zadnji naravni strugi Reke

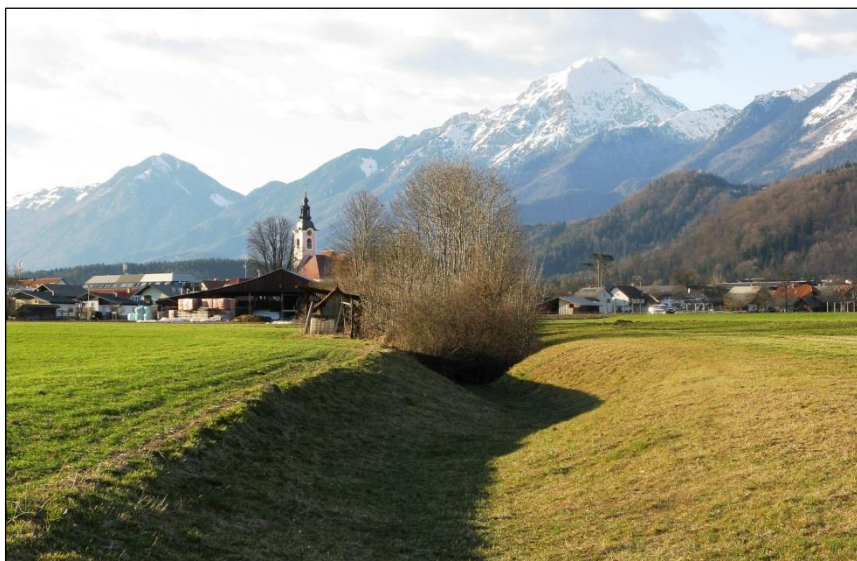
5a *Polišca*

6 obrambni jarek

7 ribnik

8 *Prdež*

Ob gradnji sedanjega pokopališča 1859 so del kanala od *Boštanka* do *farovške lipe* prestavili na nekoliko poglobljeno sedanjo Borštnikovo ulico in na stransko pot za pokopališčem. Ob povodnjih so se otroci v *ta zobavnih trugah* z velikim veseljem prepuščali toku *Ta suhga grabna*, kot tudi po drugih dveh strugah Reke. Ob nekaj redkih odsekih struge je edini preostanek *Ta suhga grabna* prepust v nekdanjem južnem obzidju Hribarjevega sadovnjaka, zgrajenem leta 1900, med vrtcem Murenčki in *Boštankovino*. Zakaj so odločevalci dopustili postopno uničenje te koristne naprave, ki bi nam prej ali slej prišla še kako prav, ni znano. Na prvi slovenski fotokrajini avtorja Janeza Puharja iz let 1860 ali 1861, ki prikazuje Cerklje, je viden tudi *Ta suh graben*, ki teče proti *Boštankovin* in je s tem prvi fotografsko dokumentiran vodotok v Sloveniji.

Ta suh graben pod Cerkljami

Delovanje Reke je imelo v preteklosti kot delovanje vsake vode poleg njene destruktivnosti tudi koristne posledice, kolikor so jo Cerkljani le znali uporabiti. Mogoče bi svojim prednikom morali slediti tudi mi in bolje izkoristiti možnosti, ki nam jih narava ponuja. Na Reki so postavili številne naprave: mline, žage, stope, kovačije, kamnodrobilec, hidroelektrarno, mlin za smodnik, strojarno, strugarni, električne turbine, ribogojnico, zdravilišče s kopelmi in kopališčem, letovišče, fužino, perišča, napajališča in še kaj. Njeno vodo se je uporabljalo za namakanje travnikov, pa tudi za obredja v in ob cerkvi, npr. za krščevanje in obred umivanja lobanje ob prekopavanju grobov. Razne stavbe so se gradile za pot preko vode ali za njeno usmerjanje: npr. mostovi, brvi, jezovi, pragovi, rake, prepusti, črpališča, vodohrani ... Potok in njegova dolina sta bila tudi prizorišče zgodnjega turizma in pohodništva, tovarništva, sečnje, plavljenja, kamnoloma, lova, ribolova, rakolova, oglarstva, apničarstva, žičničarstva, bivanja v samotni kmetiji, rokovnjaštva, obredja v kultni jami ter prizorišče najrazličnejših oblik življenja, ki jih je z velikim zanosom opazoval in opisoval naš najpomembnejši golaznoslovec Simon Robič. Na Reki so nekoč na gregorjevo tudi Gregorja zakurili.

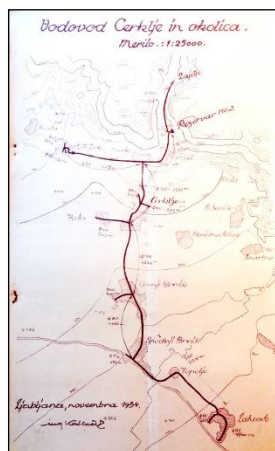
Hidroelektrarna v Reki

Prezidavo stavbice ob vaški *vagi*, ki je premoščala *Ta globok graban* nasproti cerkljanske cerkve v nekakšen figuralno okrašen tempelj, je v petdesetih letih 20. stoletja načrtoval Plečnik, ki bi ji pristavil še avtobusno postajališče, kar bi bila v njegovem opusu tipološko edinstvena stavba, a do uresničitve zamisli ni prišlo. Kasneje so z betonskimi ploščami v celoti prekrili strugo na območju sedanjega trga, kar je po eni strani poenotilo prostor, po drugi, pa mu je odvzelo razsežnost prisotnosti vodotoka z bogastvom njegove svežine in simbolike vred. Prostor služi parkiranju, z njega pa je odstranjen tudi bazenček z vodomedom, ki je nekdanj kot vodni motiv nadomeščal potok. Voda je na trgu, kot osrednjem javnem prostoru skupnosti, prisotna le na spomeniku Davorina Jenka, ki ima vsaj simbolno vlogo vodnjaka.

Mlińska kamna pri Kočarju v Gradu

Voda iz Reke se je uporabljala tudi za pitje, kar pa ni bilo povsem skladno s sedanjimi higienskimi standardi, saj se je potok uporabljal, in se deloma še, tudi za odpad in kanalizacijo. Kaj vse je priplavalo v Cerklje iz Grada in Dvorjan, kaj vse je šlo šele proti Brniku in naprej. Posledica so bili seveda izbruhi kužnih bolezni. Zato so za nekaj boljše stoječih cerkljanskih hiš proti koncu 19. stoletja zgradili prvi vodovod v lesenih ceveh, prizadevanja za izboljšanja tega področja pa so bila stalnica cerkljanske preteklosti vse do danes. Med zgodnjimi pobudniki gradnje vaškega vodovoda je bil tudi Ivan Hribar, ki je za ta namen priskrbel tudi znatna finančna sredstva, a so lokalni veljaki zaradi politikantskih računov projekt izpodbili. Hribar si je zato na svojem vrtu postavil vodno črpalko na veter in se z njeno pomočjo oskrboval z vodo, vsi ostali pa so se lahko le obrisali pod nosom. Cerklje so dobile javni vodovod šele med drugo svetovno vojno iz zajetja Davorin Jenkovega studenca. Zaradi več vodnih zajetij je v Reki danes precej manj sicer precej mrzle vode kot nekoč, čeprav jo že v njeni dolini med drugimi pritoki krepijo *Abruca*, *Zanjivc* in tako imenovana *Sangrašca*.

Načrt vodovoda iz leta 1934, vir: Arhiv RS, fond Okrajnega glavar. Kranj, t. e. 60, a. e. 912

Na vršaju Reke so bila, ali pa so še, poleg Reke, ki je najbolj vodnata, čeprav ob suši hitro usahne, in ki s svojo zeleno zaveso krajinsko tudi najbolj izstopa, še druga vodna telesa. Že omenjeni *Studenc*, ki je napajal *Polišco* in njen nekdanji kal v Pšenični Polici, kjer so imeli skoraj pri vsaki hiši *šterno*, vzhodno vršaj obrobja Pšata, jugozahodno pa Ušica z njenim nekdanjim kalom v Vasci. Vanjo se izteka, na zahodu vršaj obrobļajoča *Strmolšca*, ki se prek *Strmolskega bajerja*, nekoč jih je bilo celo več, napaja iz več izvirov, eden med njimi ima zajetje in nad njim manjši slap. V *Strmolšco* je speljana tudi voda dvorjanskega *Prdeža*, ki je nekoč blizu *Podjeda* ponikal, kar mu je dalo ime. Nekdaj je bil južno od sedanjega župnišča v Cerkljah majhen ribnik.

Nad vsemi temi vodami pa v dvorjanski cerkvi tik Reke bolj ali manj uspešno, v družbi s štirinajstimi zavetniki v sili, bedi sv. Miklavž, zavetnik zoper vodne tegobe, ki je bil nekoč v cerkljanski fari silno čaščen.

Slap hudournika v Reki

O TREH KAMNIH IN ŠE ČEM

KRATKA ZGODOVINA KRSTA, KRSTIŠČ IN KRSTILNIKOV NA CERKLJANSKEM KOT PRIČAH PRETEKLOSTI NAŠE SKUPNOSTI

Simboli

Voda, ki je neobhodni predpogoj za obstoj živih bitij, v vseh kulturah, predstavlja simbol življenja, očiščenja in preporoda. V marsikateri je povezana tudi s preходом iz sveta živih v onstranstvo. Zato je vključena v obrede raznih verskih in drugih skupnosti. V krščanstvu je našteto najočitnejše v krstu, ki je prvi zakrament. Pri njem pride do očiščenja izvirnega greha, sprejema v občestvo kristjanov in simbolne smrti starega ter rojstva novega človeka kot podobe od smrti vstalega Kristusa. Posledično se je sprva krščevalo le ob veliki noči, ki je simbolno osmi dan, zato se krst med drugim povezuje s simboliko števila 8. Osemkotnik v povezavi s krstom se pojavlja že v 4. stoletju, od takrat je vseskozi aktualen, seveda tudi ob drugih oblikah (krog, križ, šestkotnik predvsem na oglejskem območju). Višek osmerokotno oblikovanje krstilnikov doseže v gotiki.

Emona in Karnij, krst s potopom v bazenu

Obred krsta je skozi preteklost spreminjal oblike, prvi zgled pa je bil verjetno Jezusov krst v Jordanu po Janezu Krstniku. V stoletjih preganjanja prvih kristjanov se je krščevalo bolj ali manj skrivoma, npr. v rimskih katakombah, ko je v 4. stoletju krščanstvo v rimskem cesarstvu postalo dovoljena vera, pa se je

Emonska krstilnica

Kranjska krstilnica

začelo ob škofijskih centrih graditi krstilnice s krstnim bazenom, v katerega je škof odraslega katehumena trikrat potopil s celim telesom. Krščevati je namreč smel samo škof. Ker so rimskodobni prednamci sodili v emonski ager, je bil zanje tak starokrščanski škofijski center z začetka 5. stoletja v Emoni s še danes ohranjenimi ostanki osmerokotnega krstnega bazena, obdanega z mozaičnim tlakom. Ta je prvo znano krstišče oz. prizorišče krščevanja prednamcev z današnjega cerkljanskega območja. Od

dokončnega propada Emone konec 6. stoletja je današnja celinska Slovenija cerkvenoupravno sodila neposredno pod Oglej, tako da je bilo novo vodilno mesto tega prostora Kranj brez škofa. Obenem so v tistem času poleg škofa že dobili pravico krščevanja v pomembnejših naseljih tudi arhipresbiterji. Tudi v Kranju (Karniju) so morali biti, saj so sredi 6. stoletja severno od sedanje mestne cerkve zgradili osmerokotno krstilnico, kjer se je gotovo krščevalo tudi prebivalstvo širše okolice, tudi današnjega cerkljanskega območja. V ta namen se jo je uporabljalo vsaj do začetka 9. stoletja. V času njenega delovanja so se razmere drastično spremenile, saj je razsutju rimskega sveta sledilo obdobje, v katerem so imeli pobudo novonaseljenci, predvsem poganski Slovani, otoki krščanskih staroselcev, najpomembnejši med njimi v samem Kranju pa so v novih razmerah podrejeno životarili še naprej s svojimi neukimi duhovniki vred.

Brnik, krst s potopom v Reki

Izročilo naših prednikov govori o poganskem graščaku Brnikarju, ki naj bi z današnjega Milharjevega hriba vladal širši okolici. Ko so ga obiskali sveti možje, so ga poučili o krščanski veri, ki jo je sprejel, se dal krstiti s svojo družino vred, k temu spodbujal tudi svoje podložnike in postavil cerkev sv. Martina v Šmartnu, zasnoval pa naj bi tudi vas Brnik, ki naj bi se po njem imenovala. Izročila sicer ne moremo imeti za neizpodbiten dokaz, a je v njem najbrž precej resnice, saj ga lahko povežemo tudi z izsledki arheologije, ki je ob šmarški in zgornjebniški cerkvi odkrila zgodnjesrednjeveški grobišči iz časa od konca 9. do začetka 11. stoletja, ki dokazujeta sočasen obstoj tamkajšnjih cerkva. Prihod misijonarjev iz pripovedi in prvo krščevanje lahko postavimo v 9.

Zgornjebrniška cerkev z zeleno zaveso Reke v ospredju

stoletje. Tedaj se je v naših krajih zgodil temeljit prelom s preteklostjo glede družbene ureditve, religije in prostorske organizacije krajine, s čimer je bila v veliki meri vzpostavljena osnova lokalne skupnosti, v kateri živimo še danes, pomeni pa tudi začetek vstopanja v evropski kulturni prostor. Tako kot je krščevanje del preobrazbe posameznikov in družbe, tudi fizični prostor prične postajati vse bolj zaznamovan z znamenji krščanstva. Kot mesto krščevanja naših prednikov v 9. stoletju lahko z veliko verjetnostjo določimo bližino cerkve sv. Janeza Krstnika na Zgornjem Brniku, saj je ta lokacija že v izročilu povezana z graščakom Brnikarjem, cerkev je glede na grobišče

nastala v ustreznem času, glede na astronomsko usmeritev grobišča in prvotne cerkve je že od začetka posvečena sv. Janezu Krstniku, slednji pa je že od pozne antike običajen zavetnik krstilnic in krstnih kapel ter cerkva, namenjenih krščevanju. Ker je po več tedanjih virih obred krščevanja poganov potekal v tekočih vodah s trikratnim potopom celega telesa, je verjetno, da se je v našem primeru ta odvijal v strugi potoka Reka, ki teče mimo zgornjebniške cerkve. Po zelo slabi izkušnji ob nasilnem pokristjanjevanju nekaterih germanskih plemen je med drugim za naše kraje v veljavo stopila irska misijonska metoda, ki je ljudi prepričevala z besedo in ne z mečem. Pogoj za krst je bila svobodna izpoved vere v Kristusa kot del obreda, ki v misijonskih pogojih ni nujno potekal ob veliki noči ampak na katerokoli nedeljo.

V času od 6. do 16. stoletja je v zahodni Evropi potekala postopna sprememba obreda krsta iz prvotnega potapljanja v oblivanje čela različno po raznih deželah. Tako se je iz zgodnjih monolitnih krstnih bazenov postopoma razvil majhen krstilnik na nogi. Ker je bila v naših krajih v 9. stoletju odrasla populacija večinoma krščena, se je poslej krščevalo predvsem otročiče, s čimer je odpadla potreba po krstnih bazenih, obenem pa je tudi v rednih, nemisijonskih razmerah pravica krščevanja že prišla na raven župnij, za katere se je že v začetku 9. stoletja svetovala postavitve krstnih kamnov. Kako je obred potekal v praksi, ni znano, saj za naše kraje ni ne materialnih ne pisnih virov o tem. Na župnijski ravni pa so v soseščini Slovenije krstilniki izpričani šele od 12. stoletja dalje, v Sloveniji pa je najstarejši do sedaj znan romanski krstilnik v Veliki Nedelji iz 13. stoletja.

Šmartno, predromanski krstilnik?

Že pred mnogimi leti mi je ob obisku šmarškega zvonika padla v oči večja kamnita posoda, ki ždi v kotu prvega nadstropja, a sem si tedaj njen obstoj le zabeležil v spomin. Ob letošnjem obisku sem si jo podrobneje ogledal. Gre za apnenčasto, verjetno iz lokalnega gradiva izdelano monolitno posodo elipsastega tlorisa (9 x 7 dm in visoko približno 6 dm). Gornja ploskev je razmeroma lepo obdelana, nekoliko manj pa globoka notranjost posode. Zunanjščina je izjemno nepravilno in grobo klesana, ponekod je viden kar naravni odlom skale, stojišče na spodnji strani je neravno, tako da posoda sama ne more naravnost stati in je bila prvotno najbrž nekoliko vkopana oziroma podložena. Na vrhnji površini ima dve železni sponi.

Monolitna posoda v šmarškem zvoniku

Po zatrjevanju redkih domačinov, ki za posodo vedo, izročilo pravi, da gre za krstni kamen nekdanje šmarške fare, del njih pa pravi, da se je nekoč govorilo, da gre morda za krstni kamen. V kolikor gre res za krstilnik, lahko domnevamo, da se je v njem krščevalo otročiče s potapljanjem, saj je posoda dovolj globoka in še elipsasta po vrhu, otročiči pa so bolj ali manj podolgovati, torej je elipsa ustrenejša oblika za tak krstni bazenček kot sicer običajni krog ali kakšen centralni poligonalni lik. Glede na možno obliko krsta s potapljanjem, grobo obdelavo brez kakršnihkoli opredeljivih stilnih lastnosti in glede na zgodovinski kontekst šmarške cerkve bi bil edini možni čas začetka uporabe posode kot krstilnika v drugi polovici 10. stoletja ali v prvi polovici 11., torej po prvem misijonskem obdobju krščenja odraslih ter po velikem pustošenju Madžarov med Panonijo in Italijo v prvi polovici 10. stoletja, v katerem na tem področju po tedanjem pričevanju ni obstalo nobeno cerkveno središče, in pred ustanovitvijo župnije v Cerkljah, ki se jo postavlja v čas po sredini 11. stoletja. Tudi konca uporabe ne moremo definirati, zapiše se lahko le, da bi železni sponi na vrhu kamna lahko pričali za to, da se ga je uporabljalo v poznem srednjem veku, ko so s takimi sponami splošno pričeli na krstilnike pritrjevati lesene strešaste nastavke. Kasnejšega časa od sredine 11. stoletja za pričetek uporabe posode kot krstilnika si ne moremo zamišljati zaradi izredno grobe obdelave zunanjščine, ki bi postala nesprejemljiva zaradi estetskih razlogov. Romanika je namreč krstilnike kot zelo pomembne liturgične predmete bogato krasila. V kolikor gre pri šmarški posodi res za krstilnik, je ta daleč najstarejši primerek v Sloveniji, saj je naslednji šele iz 13. stoletja, a takšna interpretacija je kljub zatrjevanju vsaj dela lokalnega izročila

resnici na ljubo sicer možna, a ni prav močno podprta z argumenti. Krstni kamen s preloma prvega in drugega tisočletja bi v Šmartnu lahko obstajal, a so za namembnost oz. izvor obravnavane posode tudi druge možnosti. Npr., da je nastala kot rimska pepelnica (posoda za žaro), ali pa da je bila namenjena hranjenju večjih količin olja za vsakdanjo neliturgično rabo. Pri tem se seveda zastavi vprašanje, zakaj so zelo težko, nerodno, monolitno posodo sploh vlekli v zvonik, če ni imela nobene liturgične vloge, ter zakaj jo je izročilo povezalo s krščevanjem.

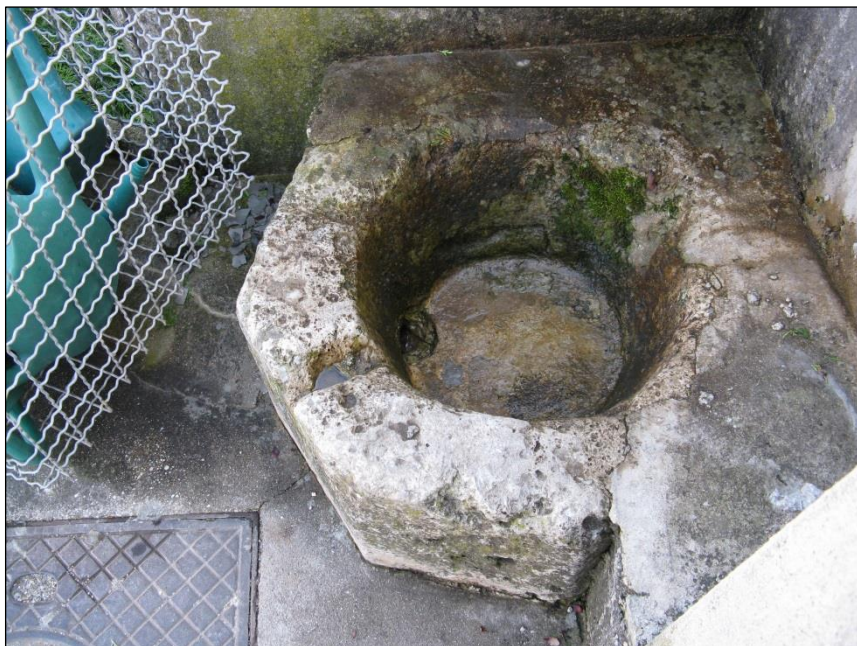
Šmarška cerkev je bila v zgodnjem srednjem veku najverjetneje lastniška ustanova v lasti tamkajšnjega plemiča, ki je imel pravico nastaviti duhovnika po lastni volji, upravičen pa je bil tudi do dohodkov svoje cerkve, ki je bila del dominikalne posesti njegovega dvora. V enajstem stoletju se je Cerkev odločila na vzhodnem delu oglejskega patriarhata vzpostaviti učinkovitejšo župnijsko mrežo v svojih rokah, saj je bila prej nekako začasna, misijonska in odvisna od volje lokalnih oblastnikov. Na Cerkljanskem je to pomenilo, da bi slednji (po izročilu nasledniki graščaka Brnikarja) morali patriarhu prepustiti odločilno vlogo pri imenovanju župnika, a se očitno niso prostovoljno odrekli starim pravicam pri cerkvi svetega Martina. Na to kaže selitev cerkvenega središča k Marijini cerkvi v bližino vasi Trnovlje, v sedanje Cerklje, pa tudi ljudsko izročilo, ki tedanji graščakinji pripisuje besede, da se raje spremeni v kačo, kot da bi šla v Cerklje k maši. Želja se ji je menda uresničila in še danes pričakuje rojstvo tistega, ki jo bo s tepežem z enoletnimi leskovkami rešil kačje podobe. Takrat so, na mestu sedanje, gotovo zgradili tudi prvo župnijsko cerkev, ob kateri je nastala vas, ki se po njej imenuje.

Po prepovedi laiške investiture 1059, ko se je lastnikom cerkva prepovedalo nadaljevati duhovnike, po domnevnem sporu šmarške graščakinje s cerkveno oblastjo, ki ga omenja izročilo in po verjetni posledici omenjenih dogodkov, tj. ustanovitvi fare s sedežem v Cerkljah, bi bilo logično, da bi šmarška cerkev kot lastniška pravno prenehala obstajati in bi posledično izgubila pravico do krščevanja ter pokopavanja. Pokopavanje se je tam očitno res zaključilo, ali se je od tedaj v resnici krščevalo samo še v Cerkljah, pa je odvisno od tega, ali je bil t. i. šmarški krstilnik v uporabi do poznega srednjega veka ali ne. Če je res krstilnik in se je res uporabljal tako dolgo, potem se odpre vprašanje statusa šmarške cerkve v prvi polovici drugega tisočletja. Kaplan Lavrenčič v Zgodovini cerkljanske fare piše, da je bil v šmarški cerkvi duhovnik še dolgo po ustanovitvi cerkljanske fare, a ne navaja, na podlagi kakšnih virov je prišel do takega sklepa. O tem namreč ne poznamo nobenega pisnega pričevanja. Prvi pisni vir, ki posredno prek imena vasi Sand Marttein omenja tamkajšnjo cerkev, je šele iz 1387. Cerkev torej v visokem in poznem srednjem veku ni bila prav pomembna, verjetno ni imela svojega duhovnika in verjetno se v njej ni krščevalo.

Cerklje, gotski krstilnik

Drugi kamen, ki ga bomo vzeli v precep, je stari cerkljanski krstilnik. Nahaja se vbetoniran kot korito pod vodovodno pipo pred vhodom na pokopališče. Je apnenčast monolit osmerokotnega tlorisa v obliki čaše z vertikalnimi zunanji ploskvami, ki so spodaj spodrezane, tako da se čaša proti dnu oža. Žal danes to ni vidno, ker je spodnji del vlit v beton. Odprtina krstilnika je okrogla in se navzdol zožuje. Zunanja mera tlorisnega

osmerokota je 70 cm, premer zgornjega dela odprtine 44 cm, njena globina pa je 25 cm. Ostalih ključnih mer se zaradi vbetoniranosti ne da razbrati. Krstilnik je preprost, razmeroma grobo izdelan z več poškodbami in brez vsakršnega okrasja, na gornji ploskvi ima luknje za železne sponke za pritrditev neohranjenega lesenega strešastega nastavka.

Gotski krstilnik pred cerkljanskim pokopališčem

Očitno gre za krstilnik iz dobe gotike, kakršni so v Sloveniji redki, vsi znani pa so osmerokotne oblike, ki je tudi med avstrijskimi primeri večinsko zastopana. V Sloveniji so meni znani podobni krstilniki v Vuzenici, Solčavi, v lapidariju ljubljanskih Križank menda iz Šenpeterske cerkve, z Ojstrice pri Dravogradu (sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru), ki ima bogato grbovno in

figuralno okrasje, na dvorišču gradu Khislstein v Kranju (prej na dvorišču Prešernove hiše, sicer pa neznanega izvora) ter morda tudi primerek pred kapelico s po izročilu zdravilno vodo v Kropi.

V vzhodnoalpskem prostoru se je v času gotike izvajal krst z oblivanjem čela, se pravi, da je bil krstilnik lahko razmeroma majhen. Običajno je bil v obliki keliha, se pravi, da so ga sestavljale baza, noga in čaša, a pravil oz. standardov za njihovo izdelavo ni bilo, tako da je vsak drugače oblikovan. Cerkljanski je imel verjetno poleg ohranjene čaše še nekakšen neohranjen podstavek, manj verjetno je, da je stal neposredno na tleh.

V stari cerkvi je verjetno, kot je bilo tedaj običajno, stal sredi ladje, saj je bil na Kranjskem še v začetku 17. stoletja v uporabi oglejski obred s sedemkratnim duhovnikovim obhodom kamna ob blagoslavljanju krstne vode, ki ga tridentinski obred ni več predvideval. Krstno vodo se je do drugega vatikanskega koncila blagoslavljal ob velikonočni vigiliji ter se jo hranilo v krstilniku z zaklenjeno strehico, ki je bila v gotiki običajno piramidalne oblike in že tedaj kot tudi kasneje okrašena s podobo sv. Janeza Krstnika.

Podobno oblikovane kot čaša starega cerkljanskega krstilnika so nastajale od 12. do 16. stoletja. Ker je zelo preprosta, je stilno in časovno ožje neopredeljiva. V bogatejših okoljih, mednje lahko uvrstimo tudi cerkljansko faro (velesovske nune so že vedele, zakaj jo hočejo imeti inkorporirano svojemu samostanu), so v pozni gotiki tako preproste čaše redkost. V času gotike podstavki čaš postajajo vse vitkejši, krstilniki vse fineje obdelani, čaše pa praviloma manjše. Cerkljanska je razmeroma velika. Zaradi navedenega in zaradi redkosti uporabe oblike starega

cerkljanskega krstilnika v 12. stoletju lahko njegov nastanek z znatno verjetnostjo postavimo v 13. ali 14. stoletje, kar ga uvršča med najstarejše ohranjene krstilnike v Sloveniji. Dokaj zanesljivo starejši je le romanski v Veliki Nedelji, ki je menda iz 13. stoletja.

Ko so si v Cerkljah omislili novejši krstilnik, se je stari gotski morda ohranil ob novem kot sakrarij, tj. posoda za izlivanje vode, ki je prišla v dotik s posvečenimi stvarmi. Stari krstni kamni so kljub temu, da ne opravljajo več prvotne vloge, večkrat ohranjeni zaradi velike simbolne vrednosti, ki so jim jo pripisovali, in to že precej pred obstojem sedanjega koncepta varstva kulturne dediščine. Praviloma se jim slabo piše šele potem, ko se pozabi, čemu so bili namenjeni, kdaj pa kdaj pa tudi zaradi ignorance odločevalcev.

Cerklje, baročni krstilnik

Sedanji krstilnik je najverjetneje nastal sočasno s sorodno oblikovano staro obhajilno mizo, od katere je ostalo le nekaj balustrov in mojstrsko kovana vratca, in sicer okrog leta 1700. Sodi torej v obdobje intenzivne barokizacije opreme stare župnijske in podružničnih cerkva v času župnika Matije Vidmarja, ki je bil očitno zadovoljen le z najboljšimi mojstri, kot priča v njegovem času nastala oprema.

Večina v župnijski cerkvi ohranjenih kosov predstavlja vrhunce tedanjega obrtnega znanja na Kranjskem, omenimo le omaro in lavabo v zakristiji ter kamnit del prižnice, že omenjena kovana vratca pa so v Cerklje priromala od nekod s severa. Podobno kakovostno raven oblikovanja izpričuje tudi krstilnik, ki sodi med najlepše primerke na Slovenskem. Že samo gradivo, škofjeloški

konglomerat, mu s svojo marogasto kontrastnostjo barv daje posebno plemenitost, ujeta v prefinjeno obliko, kakršno je v nasprotju s poligonalnostjo gotških krstilnikov prinesla renesansa. Je kelihaste oblike s polkroglasto čašo s školjkastim ornamentom, ki nakazuje povezavo s simboliko vode, stoji pa na imenitno profilirani nogi kvadratnega prereza z bazo in balustrom.

Cerkljanski baročni krstilnik

Prvotno je po predpisu tridentinskega koncila tako v stari kot v sedanji cerkvi stal pri glavnem vhodu takoj levo od njega pod korom na imenitnejši evangelijski strani. Pod zvonikom torej, kot piše Matevž Ravnikar Poženčan: »Pod zvonam cerkljanskim / mi dali ime ...« Do predstavitve na sedanje mesto je stal na kamniti stopnici, obdan z litoželezno ograjo in pokrit s skromno še ohranjeno leseno strehico s kiparsko upodobitvijo krsta v Jordanu.

Leta 1978 so krstilnik prestavili v na novo preurejen prezbitერიj po smernicah drugega vatikanskega koncila, ki postavitve v prezbitერიj priporoča, a ne zapoveduje. Ob njem na podstavku iz balustrov stare obhajilne mize stoji skulptura s prizorom Jezusovega krsta z vrha nekdanje strehice krstilnika.

Šenturška Gora in Velesovo

Na širšem cerkljanskem območju se krščuje tudi v obeh iz cerkljanske izločenih župnijah. Na Šenturški Gori se krščuje morda že od dokončanja nove cerkve 1764, ko tja pride živet prvi duhovnik, zanesljivo pa od 1789, odkar obstajajo krstne knjige. Ograjeno staro krstišče je desno od glavnega vhoda, v njem pa je strehica krstilnika, ki se sedaj uporablja le za shranjevanje krstnega pribora, krščuje se pa na oltarju. Krstnega kamna nimajo. V Velesovem se krščuje od okrog 1880, ko je bil sedež fare predstavljen s Trate, obenem pa najverjetneje od ravnotam tudi krstni kamen iz 18. stoletja, ki stoji levo od glavnega vhoda. Tratanska cerkev je krstno in pogrebno pravico prejela 1163, kar pomeni, da je verjetno obstajal še nek srednjeveški, sedaj neohranjen tamkajšnji krstilnik.

ZNAMENJA

Pojem, definicija

V slovenščini ima beseda znamenja obilico pomenov, vedno pa označuje nek splošno znan ali dogovorjen znak ali kretnjo, ki nekaj sporoča, na nekaj opozarja. Tako poznamo znamenja življenja, znamenja oblasti, pa tudi preroška, svetlobna, zvočna, grafična, avtorska, cestna, kožna, zodiakalna, triangulacijska, naglasna, bolezenska, obrtna, orientacijska in mnoga druga ter seveda tudi verska znamenja, ki jih imamo tule v precepu. Tudi ta znamenja opozarjajo na neke vsebine, označujejo mesta posebnega pomena in opozarjajo slehernika na večna vprašanja, ki tarejo človeka in mu obenem odgovarjajo nanja z razodetji krščanske vere in tradicije.

Razna znamenja

Kaj pa sploh je krščansko versko znamenje? Če pogledamo na široko, je to vsako znamenje od malega križca na nekem predmetu pa do katedrale ali krajinskega križa. Celo, ko se vernik prekriža, s tem naredi znamenje. Tudi line v lesenih in zidanih zatrepih imajo pogosto versko konotacijo, prav tako zidane prezračevalne mreže na gospodarskih poslopjih z množico križev. Tudi križi na kozolcih in nagrobnikih so znamenja. Ravno tako je nabožna podoba v zaprtem prostoru versko znamenje. Celo pesniška oblika carmen figuratum je lahko znamenje. Navedimo le Alkuinovo pesem De sancta cruce z akrostihom in pesem misijonarja Janeza Čebulja The cross in njen prevod v slovenščino Janeza Močnika. Če pa pogledamo v najožjem pomenu, je znamenje običajno lesen ali zidan objekt v javnem prostoru, ki je nosilec krščanske svete podobe. Lahko je samostoječ ali del hiše oz. drugega objekta, npr. niša ali freska z nabožno podobo. Tu bomo pogledali le samostoječe.

C	R	V	X	D	E	C	V	S	E	S	M	V	N	D	I	E	S	S	V	D	E	S	A	N	G	V	I	N	E	S	A	N	C	T	A	
R	E	X	D	E	U	S	E	X	C	R	U	C	E	D	O	N	A	V	I	T	C	A	E	L	E	S	T	E	T	R	I	B	Y	H	A	L
V	I	C	T	O	R	T	O	L	L	E	N	D	O	M	A	L	A	R	E	G	N	A	T	V	I	C	I	T	E	T	H	O	S	T	E	M
X	R	I	S	T	U	S	N	O	S	T	R	A	C	R	V	C	I	G	R	A	N	D	I	S	E	N	H	O	S	T	I	A	F	I	X	A
P	A	S	T	O	R	O	V	E	S	M	O	R	I	E	N	S	D	E	X	T	H	A	S	A	N	A	N	T	E	R	E	D	E	M	I	T
I	N	C	L	T	A	S	A	N	C	T	A	S	A	L	V	E	L	I	G	N	I	V	E	N	E	R	A	B	I	L	I	S	O	R	E	
A	B	S	O	L	U	E	N	D	O	T	R	A	H	I	T	P	R	A	E	D	A	M	C	A	R	N	A	E	L	I	G	A	M	E	N	
V	I	N	C	T	V	S	E	N	I	N	O	S	R	E	X	S	V	M	M	V	S	S	O	L	V	E	R	A	T	E	T	I	P	E		
E	X	T	R	A	D	E	N	D	O	C	R	V	C	I	V	I	T	A	N	D	E	M	O	R	T	E	T	H	R	I	V	M	P	H	A	T
R	E	G	I	A	S	A	N	C	T	A	P	A	T	E	T	M	V	N	D	I	S	I	C	H	O	S	T	E	P	E	R	E	M	P	T	O
A	M	P	L	I	U	S	H	A	E	C	T	O	T	O	L	A	V	D	A	V	I	G	O	R	E	P	A	T	E	B	V	N	T			
S	I	G	N	A	G	E	R	E	N	D	A	B	O	N	I	S	N	A	M	C	E	R	N	A	N	T	O	M	N	I	A	S	E	N	S	U
A	L	T	I	V	S	V	T	V	I	D	E	A	N	T	Q	V	O	T	S	O	L	V	I	T	P	A	S	S	I	O	S	A	N	C	T	A
L	V	C	T	I	B	V	S	A	E	T	E	R	N	I	S	V	N	M	Q	V	E	A	T	E	M	P	O	R	E	V	I	C	T	V	M	
V	T	P	R	E	S	S	O	S	P	L	A	G	I	S	S	A	N	A	R	E	T	A	R	H	O	S	T	I	E	T	I	S	T	I	C	
S	I	T	N	V	C	N	O	S	T	R	A	S	A	L	V	E	X	C	E	L	S	V	S	V	E	R	V	S	I	O	S	E	P	H		
P	A	S	S	V	I	N	A	R	C	E	C	R	V	C	I	S	I	C	N	E	S	D	V	C	E	R	E	T	E	R	O	R				
A	F	F	I	C	I	E	N	S	H	O	M	I	N	E	S	T	R	V	D	E	N	S	Q	V	E	X	L	V	C	E	F	I	D	E	I	
R	E	C	T	O	R	I	N	O	R	B	E	T	V	I	S	S	A	N	A	V	I	T	S	A	E	C	L	A	S	I	G	I	L	L	I	S
T	E	M	R	A	V	I	T	A	S	A	L	U	S	T	I	B	I	T	A	N	T	U	M	C	A	N	T	I	C	A	C	O	N	D	E	T
E	T	E	G	E	R	O	S	A	C	A	N	E	T	V	O	X	S	E	M	P	E	R	C	A	R	M	I	N	A	P	E	R	T	O		
S	I	L	I	C	E	A	T	P	L	E	C	T	R	O	Q	V	I	A	C	L	A	R	V	S	C	A	R	M	I	N	E	D	A	V	I	D
I	N	S	I	S	T	E	N	D	O	P	R	O	B	A	T	P	R	E	T	I	O	S	O	S	A	N	C	T	A	C	O	T	V	R	N	O
N	O	B	I	S	T	E	S	T	I	F	I	C	A	R	E	D	E	C	N	S	E	S	E	I	N	D	E	P	A	R	A	T	V	M		
Q	V	E	M	P	R	I	N	V	M	I	N	C	O	R	P	I	T	V	G	H	R	I	S	T	I	S	V	M	E	S	V	P	E	R	N	I
V	E	R	A	S	A	L	V	S	C	A	L	A	M	V	M	T	V	L	X	P	I	A	S	A	N	C	T	A	Q	V	E	D	E	I	N	
A	L	M	A	C	R	U	C	I	S	V	E	X	I	L	L	A	C	A	N	U	N	T	G	E	N	T	I	L	I	A	S	A	E	C	L	A
T	O	T	A	T	R	E	M	E	N	S	T	E	L	L	V	S	E	F	F	E	R	T	V	R	E	T	V	N	I	T	E	N	O	M	E	N
T	E	S	T	I	F	I	C	A	T	C	R	V	C	I	S	E	N	O	R	A	N	S	S	V	B	T	I	L	I	A	P	A	N	D	I	T
V	I	S	C	E	R	A	N	D	U	N	C	V	A	N	U	S	C	O	N	F	O	S	S	V	I	N	Q	V	V	S	A	V	E	T		
O	M	N	I	P	O	T	E	N	S	F	V	L	G	E	T	S	I	T	C	O	R	D	E	B	E	A	T	A	F	I	D	E	S	N	E	C
R	V	R	S	U	S	L	I	D	R	V	S	A	G	A	T	V	E	T	E	R	I	V	T	F	E	C	T	O	R	A	R	E	T	R	O	
O	P	T	I	M	V	S	A	D	R	E	G	N	V	M	N	O	S	F	I	D	V	S	E	T	I	L	L	E	R	E	D	E	M	T	O	R
R	E	D	D	I	D	I	T	E	T	R	I	D	V	M	S	I	G	N	O	S	V	P	E	R	A	V	I	T	I	N	I	S	T	O		
B	E	L	L	I	G	H	V	M	E	V	E	R	T	E	N	S	D	E	R	E	G	N	I	S	O	R	T	E	S	A	T	A	N			
I	N	C	L	T	A	C	R	V	M	N	D	V	S	D	E	B	E	T	T	I	B	I	S	O	L	V	E	R	E	V	O	T	A			
S	V	S	C	I	P	E	S	I	C	T	A	L	E	M	R	V	B	I	C	V	N	D	A	M	C	E	L	S	A	C	O	R	O	N	A	M

Alkuin, De sancta cruce

THE CROSS If e'er, my dear, Thou be distressed, With grief and fear Thy mind be pressed, Through bitterness thy heart be torn, If wretchedness or hopes forlorn Should fill thy soul with tribulation; Behold the blessed Tree of consolation, Behold the Sign Of th' happy Tree, Where the Divine Expired for thee, To save thy mind From desolation, To save mankind From its damnation. Oh Cross! Oh! Ensign of Salvation! Oh! sweet'n my soul in tribulation! To thee I'll fly in ev'ry grief, In thee I'll seek and find relief. Thou tellst me all my Savior did for me, When suffering utmost pangs He died on thee. Oh, Cross! Oh wonderful! Oh happy Tree!	K R I Ž Če v stiski kdaj boš, dragi moj, če žalostil se duh bo tvoj, če mučila srce grenkost, nosila v dušo ti bridkost bo le nesreča in obup, tolažbe glej drevo, tvoj up, glej srečni znak – življenja les, kjer Božji je izdihnil Sin, da reši te nesreč duha, ves rod otme iz globočin. O križ! Zastava odrešenja, daj duši luč v nočeh trpljenja! Nesrečen k tebi pribežim, pri tebi pomoči dobim. Ti veš, kako je nosil Bog gorje, na tebi umiral je trpeč za me. O križ! O čudovito, srečno si drevo!
---	--

Janez Čebulj, The cross, prevod Janez Močnik, iz: Janez Močnik, Podobe nekdanjih časov, 2004

Predzgodbe

Vsaj od mlajše kamene dobe, ko si je človek začel ustvarjati stalna bivališča, obdelovati zemljo in si jo prisvajati kot svojo trajno lastnino, je obstajala tudi potreba, da svoji posesti postavi meje in jih označi z mejnimi znamenji, da je sam vedel, do kod sega njegovo gospostvo in da so to vedeli tudi drugi. Tudi druge prostore posebnega pomena v svojem življenjskem okolju, npr. obredna mesta, je želel označiti in jim nadeti tudi zunanji videz slovesnosti in izločenosti iz vsakdanjega. To je dosegel z uporabo raznih znamenj oz. simbolov, ki so tesno povezani z religioznostjo. Nasledniki tovrstnega starodavnega označevanja točk posebnega pomena v prostoru so tudi naša krščanska znamenja, ki neredko stoje na mejah srenjskih posesti ali na drugih za prostorsko organizacijo vaškega prostora ključnih mestih. Uporaba verske ikonografije naj bi zagotavljala zaščito

pred skrunitvijo, torej da morebitni uničevalec teh označevalcev v prostoru, npr. mejnikov, ne bi bil podvržen le človeški kazni, ampak bi se bal tudi božjega srda, saj bi uničil sveto podobo oziroma simbol.

Prvotno so bila verska znamenja skupna zadeva srenje, ki je tudi z njimi urejala javni prostor, kasneje pa so bila tudi odraz posebne osebne vernosti lastnika zemljišča, na katerem so bila postavljena. Nekatera, predvsem mlajša, a ne prav mnoga, so pričevalci izrednih dogodkov, npr. nesreč, ki so se zgodile na njihovem mestu. Včasih se na nastanek posameznega znamenja nanaša tudi dragoceno izročilo, praviloma pa se ne ve, čemu je bilo postavljeno.

Najstarejši ohranjeni mejniki v našem prostoru imajo praviloma vsekani križ ali kako drugo sveto znamenje, navada tovrstnega označevanja meja pa se je ohranila do nedavnega. Tako so tudi preprosti mejniki neke vrste mala znamenja.

Mejnika: levi pri Črnem vrhu (foto Boris Orel 1959), desni pri Strmolu

Povsod po svetu poznajo razne objekte, s katerimi označujejo prostore posebnega pomena in nekateri od njih so kljub povsem drugačnim kulturnim in verskim okoljem presenetljivo sorodni našim znamenjem. A tudi v naših krajih znamenj, kot jih poznamo danes, ne postavljajo od vekomaj.

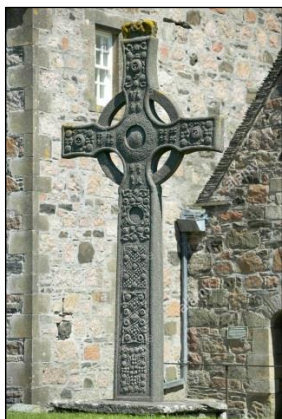

Praznamenja: Velesovska Marija na hrastu; v deblo vrezan križ v Kočevskem Rogu; kamen s križem Rogacz, Poljska

Prvotne oblike krščanskih znamenj lahko imenujemo praznamenja, a žal ne vemo veliko zanesljivega o tem, kakšna so bila, saj niso ohranjena, pa tudi pisni viri podrobno ne izpričujejo njihove oblike. Nekdanjim zapisovalcem se ni zdelo vredno opisovati malih objektov, ki nimajo nikakršnega gospodarskega ali oblastnega pomena. Izjemoma so omenjena nekatera znamenja, ki so mejniki. Predvidevamo lahko, da so bila prva krščanska znamenja v naših krajih, npr. preprost lesen križ, v tla vkopan hlod z vsekanim križem ali kako drugo sveto podobo, večji kamen ali skala z vklesanim križem ali pa neka sveta podoba na drevesu, kakršne poznamo še danes in o kakršni govori povedka o nastanku velesovskega samostana, kjer naj bi na hrastu našli kip Marije z Jezuskom. Prav mogoče je, da je takšno praznamenje v Velesovem zares obstajalo. Da praznamenj, kakršna predvidevamo, da so bila, ni ohranjenih, je krivo to, da se je na

kakšnega verjetno pozabilo in leži zapuščeno kdo ve kje, da so lesena propadla, kamnite pa so porabili ob gradnji novih na njihovih mestih, ki so bila modernejših oblik. Nadomeščanje starih znamenj zaradi slabega stanja ali preprosto zaradi nove stavbne mode je bila stalna praksa, tako da materialna substanca znamenja oz. njegov slogovni izraz nič ne povesta o tem, od kdaj je njegovo mesto zaznamovano z znamenjem, saj od starega praviloma ne ostane nič vidnega. Praznamenja so bila skrajno preprosta in so postala sčasoma nezaželeni, saj se je vsak lastnik zemljišča, na katerem so stala, želel postaviti z modernejšo napravo, baharija nekaterih, ki so si jo lahko privoščili, pa tudi pri znamenjih ni poznala meja. Vprašanje je, v katerem planu je bilo pri tem čaščenje Stvarnika z lepoto umetnosti.

Oblikovno bolj sofisticirane oblike znamenj so v Evropi obstajale že v času, ko so naši predniki sprejemali krščanstvo. Na Britanskem otočju je že od 8. stoletja obstajala tradicija postavljanja tako imenovanih keltskih križev in ravno od tam so prihajali misijonarji v naše kraje po izročilu najprej h graščaku Brnikarju na Milharjev hrib.

Križ sv. Janeza, samostan Iona, Škotska, 8. stol., rekonstrukcija

Tipi znamenj in primeri s Cerkljanskega

V naših krajih so stilno zahtevnejše oblike pričele prehajati v oblikovanje znamenj v času pozne gotike. Najprej v oblikovanje pokopaliških svetilnikov, en precej pozen odvod te linije je v Komendi, kasneje pa še v oblikovanje ostalih znamenj. Že najstarejše upodobitve znamenj iz 15. stoletja, torej iz časa porajajoče se renesanse, ki je začela bolj realistično upodabljati krajino, ter s tem tudi znamenja v njej, nam prikazujejo nekatere glavne tipe samostojećih znamenj, kot jih poznamo še danes. Razpelo, stebrno znamenje in slopnno znamenje, ne pa še npr. baročnih trikotnih znamenj in redko kapelic.

Zgoraj poznogotska znamenja: Komenda; Welsberg (Pustertal); Halle (Nemčija); spodaj upodobitve znamenj iz 15. in 16. stol.: Tres Riches Heures du Duc de Berry, Marec, rokopis, po 1410; Hausbuch Wolfegg, risba, po 1480; Molitev sv. Bernarda, vitraj, 1525, Koeln, stolnica

Razpel, križev, na katerih je razpet Križani, imamo v naši okolici mnogo, so praviloma lesena in jih ni potrebno posebej obravnavati.

Stebrna znamenja so običajno kamnita, a na Cerkljanskem nimamo nobenega pravega primerka tega tipa, v okolici pa so npr. v Srednji vasi pri Šenčurju, pri Skaručni, v Trzinu in *Krvalo znamenje* pred Kamnikom. Med cerkljanskimi je še najbližje temu tipu leseno *Hariževo znamenje*.

Zelenčevo razpelo v Cerkljah in Hariževo znamenje pri Cerkljah

Med **slopnimi znamenji** je najstarejše *Antonovčevo znamenje* na Šenturški Gori, ki je bilo zidano še v gotski tradiciji, morda v 16. stoletju, a njegov prvotni značaj zakriva mlajša preobleka. Na slopu čepi hišica z nišami, na njej pa piramidalna streha. Od **zgodnjebaročnih slopnih** izpostavimo *Devsko znamenje* v Praprotni Polici, ki ima že enovit širok slop z nišami v dveh etažah

na vseh štirih straneh, pokriva pa ga prav tako piramidalna streha. To znamenje odlikuje tudi razmeroma dobro ohranjena baročna poslikava. Od **poznobaročnih slopnih znamenj** je bilo najelegantnejše tisto v Lahovčah (Kužno oz. po nekdanjem lastniku imenovano Stržkovo), ki ga je najpomembnejši in prvi temeljiti raziskovalec znamenj v Sloveniji Marjan Zadnikar dal upodobiti na ovitku platnic svoje knjige o tej temi. Danes je za znamenjem ostala le groblja kamena, s katere se odtujujejo kamnoseški elementi.

Antonovčevo in Devsko slopno znamenje

Od **trikotnih znamenj** se z bogastvom oblik posebno odlikuje *Grošljevo* v Zalogu, ki ima vogalne lizene, venčni zidec in niše v dveh etažah, pokriva pa ga razgibana zvončasta streha. Nekdaj je bilo v celoti poslikano.

Lahovško slopno (foto M. Zadnikar, ZVKD) in Grošljevo trikotno znamenje

Posebno skupino znamenj tvorijo **kapelice**, ki so se splošno razširile šele v 17. stoletju, njihova glavna značilnost pa je notranji prostor, v katerem je običajno posnetek oltarne menze, nad njo pa sveta podoba. Starejše so **kapelice zaprtega tipa**, ki imajo le eno odprtino. Izpostavimo *Hribušekovo kapelico* v Stiški vasi. Je nizka in široka stavbica z notranjim prostorom, menzo, venčnim zidcem, nišama ob straneh ter piramidalno streho. Mlajše kapelice iz 19. stoletja ali še mlajše so praviloma **odprtega tipa**, se pravi, da imajo tudi ob straneh odprtine, skozi katere se vidi v notranjost. Primer je historistična *Petričeva kapelica* severno od Zgornjega Brnika s kamnitimi stebri in Marijinim kipom v notranjosti.

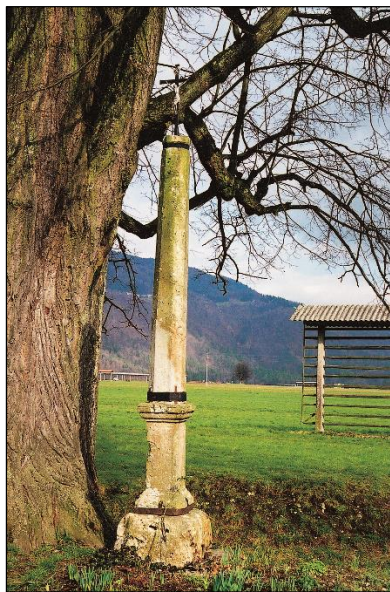

Hribušekova in Petričeva kapelica

Kot redkosti lahko izpostavimo *Govačevo znamenje* v Šmartnem iz 2. polovice 19. stoletja z malim oltarčkom s pasijonsko motiviko na križu, zaloško razpelo na drevesu ter *fresko sv. Krištofa* na zaloški cerkvi.

Človeška domišljija se seveda ne pusti ukalupiti v naštetе tipe in vedno najde vmesne in samosvoje raznovrstne bolj ali manj posrečene rešitve zasnov naših malih ljudskih arhitektur, ki tako bogatijo prostor, v katerem bivamo. Potrebno je izpostaviti dve **unikatni znamenji**.

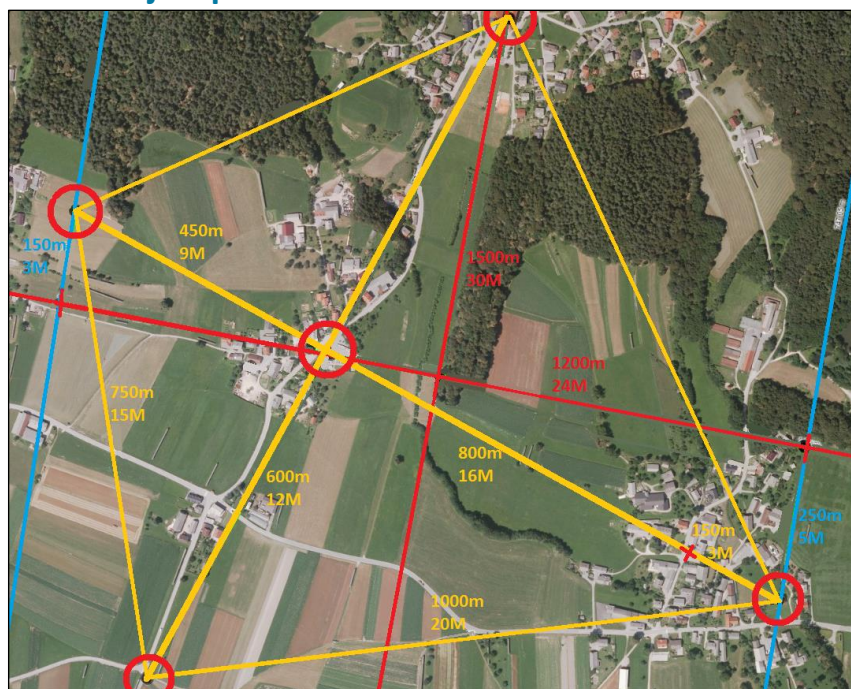

Kapelica pri svetem Ambrožu in farovško znamenje v Cerkljah

Kapelico pri sv. Ambrožu, iz katere je nekoč tekla voda, ki so jo imeli romarji za sveto in so jo zajemali kot posebno dragoceno ter najboljšo studenčnico tod okrog. Tudi sama stavbica sedaj precej razsuta, je z notranjimi nišami tipološko posebna. Lahko da stoji na predkrščanskem kulturnem mestu. Drugo unikatno znamenje je cerkljansko *farovško znamenje* pod *farovško lipo*, ki je bilo izdelano 1645. Nekateri ga imenujejo tudi *kužno znamenje* in naj bi bilo postavljeno v spomin na kugo omenjenega leta. Po drugem izročilu je bilo postavljeno v spomin na zmago katolištva

nad luteranstvom. V to smer namiguje tudi njegova izrazito rimska forma z obeliskom in novejšim kovinskim križem na vrhu. Kolikor je znano gre za edino **obeliskno znamenje** v Sloveniji. Organizacija prostora kaže, da je zagotovo že precej pred sedanjim na istem mestu stalo starejše, katerega nastanek verjetno lahko povezujemo z ustanovitvijo cerkljanske fare v 11. stoletju. V okolici farnih cerkva so postavljali po štiri znamenja, ob katerih se je bralo evangelije ob procesijah. Tako verjetno tudi v Cerkljah. Ob procesijah so še po drugi svetovni vojni pred *farovško znamenje* postavili sedaj uničeno **leseno montažno poslikano kapelico**.

Umeščanje v prostor

Velesovski krajinski križ

Samo za pokušino pogledjmo primer uporabe znamenj in cerkva kot elementov urejanja krajine, in sicer na primeru **velesovskega krajinskega križa**. Sorodnih struktur je sicer precej, a so redke tako dobro ohranjene in lahko razumljive. Tudi celoto krajinskega križa lahko razumemo kot znamenje. Na pravokotnem sečišču osi križa stoji strukturno najpomembnejša tratanska cerkev, na dveh krakih češnjevska in velesovska cerkev, na ostalih dveh pa *Jernejovčevo* in *Martinovčevo znamenje*, ki sta kljub preprostosti v okviru strukture sestavini enakovredni cerkvama na krakih. Struktura je del širše naselbinske mreže in je nastala med 9. in 12. stoletjem okrog tratanske cerkve sv. Marjete. Je astronomsko usmerjena v smeri zahoda Sonca na god sv. Marjete po julijanskem koledarju, in sicer tako, da se ob sončnem zahodu v ravni vrsti zvrstijo opazovalec, češnjevska in tratanska cerkev, *Jernejovčevo znamenje* in zahodišče Sonca. Je tudi modularno komponirana, in sicer s Pitagorovimi trikotniki s stranicami v razmerju 3 : 4 : 5. Tudi potek sedanjih in nekdanjih poti med ključnimi točkami ni slučajen, prav tako ne položaj češnjevskega vaškega znamenja na vzdolžni osi pri izteku prvega modula gledano od češnjevske cerkve. Namen takšnih struktur je odvrčanje oz. preganjanje zlih sil, v tem primeru verjetno zla nekdanjega pogankega Vêlesovega kultnega mesta, saj je bila s toponimom Velesovo (nem. Michelstetten) prvotno imenovana današnja Trata, kasnejša vas in samostan pa sta postala nosilca tega imena drugotno. Ena od transformacij Velesa je zmaj, ki je tudi atribut sv. Marjete, ta pa je verjetno dobila svoj tron na Trati, ker je po legendi z znamenjem križa ukrotila zmaja.

Znamenja so pogosto uporabljena v sorodnih kontekstih. Le prebrati jih je potrebno znati. Pogosto so tudi usmerjena proti

cerkvi, Soncu, uporabljena kot kašipot ali kot del tripartitnih kompozicij z drevesoma. Nobeno ne stoji slučajno tam, kjer je, in tako, kot je, žal pa danes pogosto ne moremo več zanesljivo vedeti, zakaj je postavljeno tako, kakor je.

Pozgodbe

Skozi vso krščansko preteklost naše dežele so znamenja nastajala in propadala. Slednje včasih zaradi nemarnosti, drugič, ker so bila nezaželeni iz ideoloških razlogov. K nadgradnji našega bogastva znamenj je želel prispevati Plečnik ob urejanju pokopališča v Cerkljah, za katerega je načrtoval vrsto znamenj s podobami zavetnikov podružnic v cerkljanski fari, a zamisel žal ni bila uresničena, vzporeja pa se jo lahko s sočasnimi poslovilnimi kapelami, poimenovanimi po zavetnikih ljubljanskih cerkva na tamkajšnjih Žalah.

Pred koncem je potrebno omeniti domačina slikarja Janeza Mežana, ki je tako zavzeto upodabljal cerkljansko krajino z znamenji vred in leži na spodnjebrniškem pokopališču pod nagrobnikom v obliki lesenega slopnega znamenja. Njemu je že pred leti sledila po njem imenovana slikarska kolonija v organizaciji Unescovega kluba Cerklje, kjer se je upodabljajo naša znamenja. Omeniti je potrebno tudi dosedanje opisovalce znamenj na Cerkljanskem. Nekoliko je zapisal že kaplan Ivan Lavrenčič, dr. Marjan Zadnikar jih je nekaj obdelal v okviru raziskave vsega slovenskega gradiva, prof. Janez Močnik pa jih je do sedaj opisal najpodrobneje. Znamenja so del našega umetnostnega, kulturnega in verskega patrimonija, tesno povezanega s kulturno krajino in z značajem naše očetnjave. Naj tako tudi ostane.

Mežanova akvarela s spodnjebrniškim nekdanjim Jerebovim znamenjem in zgornjebrniško Petričevo kapelico

NAŠA DEDIŠČINA

2

